

Ismeretlen és eddig meghatározatlan szebeni nyomtatványok

SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ

A helsinki Egyetemi Könyvtár különgyűjteményeiben őrzött ritka régi magyar nyomtatványok és 16–17. századi magyar vonatkozású röplapok közül ez alkalommal két — eddig publikálatlan — kiadványt ismertetünk. Magyar könyvtárakban és a szomszédos országok több ízben is átbúvárlott régi könyvállagában régóta nem lehetett példány belőlük, mert sem SZABÓ Károly bibliográfiája, sem az azóta megjelent, kiegészítő bibliográfiai közlemények nem említik ezeket a 16. századi Magyarország területén kiadott s egyben erdélyi történeti vonatkozású röplapokat.¹

1. Az első nyomtatvány ritkasága mellett tartalmi szempontból is figyelemre méltó: az 1695. évi lugosi csatát ismerteti. Könyvtárunk gazdag RMK-, Hungarica- és Röplap-gyűjteményében a fontosabb történeti eseményekről, város- ill. várostromokról rendszerint több egykorú forrás tájékoztat. Az 1695. évi lugosi csatáról azonban egyetlen korabeli röplap nincs állományunkban. Pedig a 17. századi hírközlők figyelmét nem kerülte el ez az előzményei és következményei miatt egyaránt „emlékezetes” csata. SZABÓ Károly *Relatio sive Descriptio* kezdettel ismertet egy 1696-ban megjelent kolozsvári nyomtatványt a török és a császári hadsereg lugosi összecsapásáról, de maga a művet nem látta.² Bibliográfiai leírása a Cornides-könyvtár katalógusán alapult.³ Ugyanezt a kiadványt FERENCZI Zoltán kolozsvári nyomdászattörténete TÓTFALUSI KIS Miklós 1696. évi műveként tartja nyilván.⁴ Fenti forrásokra való hivatkozással vettük fel e kolozsvári híradást TÓTFALUSI KIS Miklós nyomtatványainak bibliográfiájába, nem utolsó sorban azzal a céllal, hogy a Romániában is igen intenzív TÓTFALUSI-kutatások során talán újabb példánya lelhető fel.⁵ Tudomásunk szerint azonban az említett kolozsvári kiadvány nem került elő.

Az 1695. év végén, Brassóban egy német nyelvű híradás jelent meg a lugosi csatáról. E kiadásról az első szövegírást 1886-ban Julius Gross Kronstädter

1. SZABÓ Károly: *Régi Magyar Könyvtár* I–III. Budapest, 1879–1898. — A folyamatos kiegészítésekkel ellátott példány az Országos Széchényi Könyvtárban a Régi Magyarországi Nyomtatványok bibliográfiai csoport munkapéldánya.
2. SZABÓ II. 1828.
3. CORNIDES Daniel: *Bibliotheca Hungarica*. Pest, 1792. 46. l.
4. FERENCZI Zoltán: *A kolozsvári nyomdászat története*. Kolozsvár, 1896. 66. l. 23. sz.
5. SOLTÉSZ Zoltánné: *Tótfalusi Kis Miklós nyomtatványainak bibliográfiája*. Megjelent: HALMAN György: *Tótfalusi Kis Miklós a betűművész és tipográfus*. Bp. 1972. 305. l. 33. sz.

Drucke 1535-1886 című munkája közölte.⁶ 1895-ben a *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde* adott hírt ugyanerről a nyomtatványról a szászsebesi gimnázium könyvtárában levő példány alapján.⁷ Kolofonja szerint ez a kiadás utánnomat: „Nachgedruckt zu Kronstadt, im Ausgang des 1695. Jahrs”. S mivel címlapszövege csaknem megegyezik a Helsinkiben őrzött — 1695-ben Szebenben megjelent — rölap címlapszövegével, joggal feltételezhető, hogy a Helsinkiben fennmaradt nyomtatvány volt a brassói utánnomat mintaképe.

Fentiek alapján az 1695. szeptember 21-én lezajlott lugosi csatáról még ugyanabban az évben előbb Szebenben, majd Brassóban, 1696-ban pedig Kolozsvárott is megjelent híradás. Logikusan vetődik fel tehát a kérdés, vajon nem tudatosan semmisítették-e meg azokat a nyomtatványokat, amelyek a közvetlen szemtanúk élményei vagy elbeszélései alapján ismertették a császári hadvezetés hibájából bekövetkezett csatavesztést és a hadvezéri képességeiről, személyes bátorságáról Erdélyben jól ismert császári tábornagy, Friedrich VETERANI halálát? Veteraninak korábbi eseményekre vonatkozó nyilatkozatai s a lugosi csata előzményei alapján nem is tűnik olyan valószínűtlennek ez a feltevés.

Az olasz származású — 1650-ben Velencében született — VETERANI ifjúkora óta a császári hadseregben teljesített szolgálatot. 1683-tól 1694-ig vett részt a magyarországi hadműveletekben. Katonai pályafutása azokra az évtizedekre esett, amikor a Habsburg birodalmat nyugatról és keletről egyaránt komoly ellenfél fenyegette. LIPÓT császár a török újabb támadó kezdeményezései helyett a francia aspirációkat, XIV. LAJOS terjeszkedési törekvéseit tartotta veszedelmesebbnek. Pedig a IV. MOHAMMED szultán által teljhatalmú fővezérré kinevezett KARA MUSZTAFÁ 1683-ban már Bécsset támadta. A császár azonban még Bécs felmentése után is a törökkel való békekötés lehetőségeit kereste. Amikor pedig e reménye meghiúsult, csupán kényszerűségből és nem teljes hadikészültséggel folytatta hadjáratát a török ellen, holott a török kiűzését ekkor már az európai közvélemény is nyomatékosan sürgette.

VETERANI a Bécs előtti dunai híd sikeres védelmével (1683), majd a kurucok ellen folytatott felsőmagyarországi hadműveletek során az 1684. szeptember 17-i eperjesi rajtaütéssel hívta fel magára a figyelmet. 1686-tól az erdélyi hadtest irányításában vett részt s október havában kivívta a Szeged sorsát is döntően befolyásoló zentai győzelmet. A csata eredményét maga tudatta a császárral, de a várt legfelsőbb elismerés — saját megállapítása szerint egyes miniszterek irigysége és különböző generálisok féltékenysége miatt — csak késedelemmel ért hozzá.⁸ Mindez nem azért érdemel említést, mert VETERANI a mellőzöttség miatt már a császári szolgálat feladására gondolt, hanem mert az udvarban és a hadvezetésben egyaránt érvényesülő intrika később is kedvezőtlenül befolyásolta pályafutását s helyes stratégiai elképzeléseinek megvalósítását. Így több ízben is hiába igyekezett meggyőzni a császári hadvezetést Erdély megtartásának fontosságáról. Kétségtelen, hogy maga is követett el mulasztásokat s hibákat. 1693-ban THÖKÖLY

6. GROSS, Julius: *Kronstädter Drucke 1535—1886*. Kronstadt, 1886. 40. l. 231. sz.

7. BAUMANN Ferdinand: *Nachträge zu Trausch's Schriftsteller-Lexikon. = Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*. (Hermannstadt), 1895. 71. l.

8. RÖDER VON DIERSBURG, Philipp: *Des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden Feldzüge wider die Türken*. I—II. Carlsruhe, 1839—1842. I. 236. l. — *Des Grafen Veterani, kaiserlichen Feldmarschalls, Feldzüge in Ungarn und den angränzenden Provinzen, vom Jahre 1683. bis 1694*. Dresden, 1788. 32. l.

RELATION

oder

Warhafftige Beschreibung

und Vorstellung

Vber die in dieser 1695ten Jahr
Compagna, zwischen der Kaysert. Haupt-Brigade
und dem Veteranischen Corpo, des Feinds halber, gehalten
Concerto; das darauf mit besagtem geringen Corpo, und an-
gegangenen Türckischen Schwarm, bey Lugos, vorbegegange-
sehr scharff- dergleichen niemahlen gelesen, oder gehörte Les-
sen; und was sich vor- in- und nach dieser Action, auch wegen
des berühmten und Heldenmüthigen Generalens FRJEDRICH
VON Grafen VETERANI, seligen Andenckens, un-
verhofft- und betauerlichen Falls, remarquabel zuge-
tragen.

Herrmanns Stadt

In der Stadt-Druckerey gedruckt durch Johann Grosse

még jókor tájékoztatta a Nagyvárad és Debrecen ellen irányuló török támadás előkészületeiről, mégsem akadályozta meg e területek feldúlását.⁹ 1695 szeptemberében pedig önkényesen s a császári főszereg hollétéről mit sem tudva vette fel a harcot a török túlerővel. A lugosi csatavesztésért sokkal súlyosabb felelősség terhelte azonban azokat, akik őt aránytalanul kis sereggel és a védekezéshez elégtelen készültséggel kiszolgáltatták a török támadásnak. A Lugos előtti kedvezőtlen erőviszony ugyanis nem véletlenül, hanem a császári hadvezetésben egyre élesebben megnyilvánuló ellentétek — elsősorban a VETERANI iránt régóta ellenséges magatartást tanúsító CAPRARA tábornok rosszhiszemű intézkedései — miatt alakult ki. HEISTER tábornok még idejekorán, de hiába szorgalmazta VETERANI csapatainak megerősítését. Végül is nem az ő, hanem CORBELLI tábornok seregét rendelték VETERANI támogatására, de még azt sem a legrövidebb útvonalon, hanem jelentős kerülvél indították útra.¹⁰ Így maradt egyedül VETERANI serege Lugos előtt a szeptember 21-én támadó törökkel szemben s ezért nem tudott kártartó és hősiességű küzdelemmel sem a túlerőnek ellenállni. A csata mindkét részről súlyos áldozatokat követelt s a császáriak számára komoly anyagi veszteséggel járt. VETERANI többszöri sebesülése ellenére sem akarta seregét elhagyni. Korábbi sikeres haditettei mellett Lugosnál tanúsított magatartása is hozzájárult ahhoz, hogy Erdélyben bátor és emberséges császári hadvezérként emlegették.¹¹

A lugosi csatáról Helsinkiben fennmaradt röplap nyomdatörténeti szempontból is figyelmet érdemel. Impresszuma szerint Szebenben, a városi nyomdában, Johann LÖWEN adta közre. Ilyen nyomdász név azonban nem szerepel a SZABÓ Károly által leírt szebeni nyomtatványokon. Joggal gondolhattunk tehát Helsinkiben arra, hogy a megjelenése idején kényes témájú nyomtatvány esetleg fiktív impresszumadatokkal került forgalomba. Az azóta elvégzett betűtípusvizsgálat ellene mond ennek a feltevésnek. A változatos szedésű címlap valamennyi típusa ugyanis korábbi szebeni nyomtatványok betűtípusaival egyezik meg. A címlap első sorának verzálisait 1686-ban JÜNGLING István szebeni nyomdász használta.¹² A harmadik sor W és B kezdőbetűit a *Der Sachsen in Siebenbürgen Statuta* című nyomtatványban az iniciálésorozat más betűivel együtt alkalmazták.¹³ Ugyanabban a JÜNGLING István által 1684-ben kiadott kötetben a b² levél verzójának 4-8 sorát szedték a helsinki unikum címlapja 5. sorának gót típusával, míg a VETERANI név kiemelésére szolgáló antikva verzálisok a már említett 1686. évi JÜNGLING-nyomtatvány ajánlásának szövegtípusával egyeznek meg.¹⁴ A 11 levélből álló negyedréte alakú nyomtatvány füzetbeosztása A⁴ B⁴ C³.¹⁵

9. *Des Grafen Veterani* i. m. 138—139. l.

10. Uo. 153-166. l. és függelék 87-97. l. — *Denkwürdigkeiten des Marschalls Grafen Friedrich Veterani vom Jahr 1683. bis 1694.* Wien und Leipzig, 1771. 107-117. l. — ACSÁDY Ignác: *Magyarország története I. Lipót és I. József korában (1657—1711).* Bp. 1898. 494—495. l. — BÁNLAKY József: *A magyar nemzet hadtörténelme.* 17. rész. Bp. 1940. 454. l.

11. BETHLEN Miklós: *Önéletírása.* II. könyv XXI. rész. A Szépirodalmi Kiadó 1955. évi kiadásában (Bev.: TOLNAI Gábor. Sajtó alá rend.: V. WINDISCH Éva.) 463. és 465. l.

12. *Meta sagittarum prosapiae Mikesianae in obitu . . . Clementis Mikes de Zabola. Oblata ab Ecclesia Romano-Catholica Albensi.* Cibinii, 1686. SZABÓ II. 1598 aa₁ rektó.

13. *Der Sachsen in Siebenbürgen Statuta oder eigen Land-Recht.* Ed. Matthias FRONIUS. Hermanstadt, 1684. SZABÓ II. 1555 13. és 35 l.

14. SZABÓ II. 1598.

15. A helsinki Egyetemi Könyvtárban a Varia minora gyűjtemény 11. dobozában, jelzet nélkül őrzik.

Groß Kön. May. auch zu Ungarn und
Böhaimb Kön. Maye. würcklicher Cammerer / General der
Cavallerie und über ein Regiment Dragoner bestellter Obrister / wie auch in Siebenbü-
rgen Commandirender **GENERAL**
LUDVIG JOHANN RABUTIN Graff zu **BUSSI.**

Als werden hiemit alle und Jede allerhöst gedacht Ihrer Kay. und Kön. Mayt.
bestellte hohe und niedere Teutsch, Siebenbürgisch auch Hungar. und Rasische Kriegs-Officier / Solda-
ten insgemein zu Ross und Fuß / wie auch sonst manniglichen ledweder nach Stands, Gebühr ersucht
die meinem Commando untergebene aber gemessen erinnert und ernstlichen Befelcht.

Nicht allein aller Ortheu frey sicher und ungehindert Pass, und repasiren zu lassen / sondern

Welches man gegen jeden Respective zu erwiedern sich erbietet / die untergebene aber vollziehen hier an ihre
Schuldigkeit und diesen ernstest Befelch.

Signatum.

2. Ugyancsak a helsinki Egyetemi Könyvtár aprónyomtatványainak átné-
zése során került elének az az impresszum nélkül közreadott egyleveles, amelyet
Johann Ludwig RABUTIN DE BUSSY császári tábornagy adatott közre a parancs-
noksága alatt szolgáló német, magyar és rác tisztek, valamint közkatonák szá-
mára.¹⁶ E menlevél tulajdonosának fent nevezett katonák tartoztak szabad köz-
lekedést biztosítani. A Helsinkiben őrzött példány nincs kiállítva, tehát nem ke-
rült felhasználásra.

A francia származású császári hadvezér, RABUTIN tábornagy (1642—1717)
1696-tól 1708-ig volt az Erdélyben állomásozó császári sereg főparancsnoka. E
megbízataása során több patens mandátumot, rendeletet bocsátott ki. Fő állo-
máshelye az erdélyi szászág egyik szellemi és gazdasági központja, Szeben volt.
Több rendelete mégis nem a helyi nyomdában, hanem TÓTFALUSI KIS Miklós
sajtóján jelent meg. Itt készült 1696-ban BÁNFFY György erdélyi kormányzó és
RABUTIN császári generális 1696. augusztus 16-án Tordán kibocsátott patens
mandátuma,¹⁷ továbbá RABUTIN 1701. március 10-én Gyulafehérvárott kiadott
rendelete a katonaság részére végzett fuvaroknál észlelhető visszaélések ügyében.¹⁸
A gubernium 1702. március 21-én, Gyulafehérvárott kiállított irata szerint TÓT-
FALUSI RABUTIN más rendeleteit is kiadhatta. E leiratában ugyanis a gubernium
PETKI NAGY Pál tartományi főbiztost utasítja, hogy fizesse meg TÓTFALUSI
KIS Miklósnak az előző évben forgalomba került RABUTIN-féle deák és magyar
ediktumok nyomtatási költségeit.¹⁹

A Helsinkiben fennmaradt nyomtatvány nem a TÓTFALUSI-nyomdában ké-
szült, tehát fenti rendeletekkel nem azonos. E nyomtatványt sem SZABÓ Károly
Régi Magyar Könyvtár című bibliográfiája, sem az azt kiegészítő művek, közle-
mények nem említik. Magán a nyomtatványon egyetlen adat sem tájékoztat ki-
nyomtatásának körülményeiről, így nyomdászának megállapításához csupán a
betűtípus-vizsgálat nyújtott lehetőséget. Ennek eredménye azonban egyértelmű:
valamennyi típusa a szebeni nyomdából való. A hibás festékezés miatt nem töké-
letesen látható szövegkezdő iniciálét, valamint az első sor kisebb, díszesebb kezdő-
betűit 1684-ben JÜNGLING István szebeni nyomdász használta a *Der Sachsen in
Siebenbürgen Statuta*-ban.²⁰ A gót típusok egy 1699. évi — BARTH János által ki-
adott — szebeni nyomtatványban ismerhetők fel,²¹ s a RABUTIN-név szedéséhez
alkalmazott verzálisok is megvoltak a szebeni nyomda felszerelésében.²² Nem
ilyen problémamentes a rendelet megjelenési idejének tisztázása, mert kibocsátá-
sának dátuma sincs megadva. A TÓTFALUSI által kinyomtatott RABUTIN-pa-
tensek, ediktumok 1696-1701 között kerültek forgalomba. Valószínű, hogy ez a
menlevél sem a tábornagy erdélyi működésének utolsó éveiből való, s így azt még

16. Jelzete nincs. Lelőhely: Helsinki, Egyetemi Könyvtár, Varia minora gyűjtemény,
11. doboz.

17. HAIMAN i. m. 304. l. 30. sz.

18. JAKÓ Zsigmond: *Erdélyi fények. Misztótfalusi Kis Miklós öröksége*. Bukarest, 1974.
358. és 480. l. 35. sz.

19. Uo. 364. l. 38. sz.

20. SZABÓ II. 1555 148. l.

21. ZABANIUS, Izsák: *Majestätischer Ehrentron des ... Königes, Leopoldi des Grossen*.
Herrmann-Stadt, 1699. SZABÓ II. 1979.

22. *Oratio ad mortuales exequias ... Romanorum imperatoris Leopoldii*. Cibirii, 1705.
SZABÓ II. 2238 címlap verzó.

az 1706-ig működő BARTH János szebeni nyomdász adhatta közre, az 1696-1706 közötti években.

3–4. A helsinki unikumok betűtípusvizsgálatához felhasználható nyomtatványok keresése közben figyeltünk fel Könyvtárunk RMK-gyűjteményének két — azonos tipográfiai kiállítású — egyleveles nyomtatványára. Mindkét folio alakú kiadvány I. LIPÓT császár *Ordinatio ecclesiastica* néven ismert rendeletét adja közre latin, illetve román nyelven.²³ Az erdélyi román lakosság szabad vallásgyakorlatát biztosító rendelet latin kiadásáról 1908-ban KÖBLÖS Zoltán publikált betűhív szövegközlést az *Erdélyi Múzeum* 1908. évi számában.²⁴ Két példányt említett, az egykori Erdélyi Nemzeti Múzeumét — BENKŐ József gyűjteménye közelebbi megjelöléssel — és a kolozsvári református kollegium példányát. KÖBLÖS Zoltán hely, és nyomda megjelölése nélkül ismertette a nyomtatványt. TODORESZKU Gyula *Régi magyar könyvtárának* AKANTISZ Viktor által összeállított katalógusa viszont 1701. évi kérdéses kolozsvári nyomtatványként említi I. LIPÓT fenti rendeletének mind a latin, mind a román kiadását.²⁵

I. LIPÓT 1701. december 12-én Bécsben kiadott rendeletének kinyomatása azonban nem Kolozsvárott, hanem Szebenben történt. Ennek legszembeütőbb bizonyítéka a császár nevének szövegkezdő L iniciáléja, amely mindkét kiadásban azonos. Ezt a finom rajzú, ívelődő indák között puttót ábrázoló iniciálét már 1686-ban JÜNGLING István szebeni nyomdász használta.²⁶ A két nyomtatvány másik iniciáléja nem azonos. A latin kiadás S kezdőbetűje nem olyan jellegzetes, mint az említett L iniciálé s könyvtárunk meglehetősen kevés korabeli szebeni nyomtatványában nem is fordul elő. A készlet egyéb betűit azonban használta a szebeni nyomda.²⁷ Fontosabb talán, hogy a kolozsvári TÓTFALUSI-nyomda hasonló két S iniciáléja nem azonos a LIPÓT-féle rendelet latin kiadásának szövegkezdő S betűjével.²⁸ Hasonló a helyzet a román kiadás P szövegkezdőjével. Kolozsvárott ilyen típusú iniciálé sem volt, szebeni kiadványokban azonban több azonos stílusú — tehát ugyanabból a készletből származó — díszes kezdőbetűt használtak.²⁹

A két kiadás betűtípusaival kapcsolatban legelőször is azt állapíthatjuk meg, hogy az azonos szövegrészleteket mind a latin, mind a román kiadásban ugyanazon típusokkal szedték. Az első két bekezdés kiemelőtípusait BARTH János szebeni nyomdász egyik 1704. évi nyomtatványának címlapszövegében alkalmazta.³⁰ A LIPÓT-féle rendelet szövegtípusa is ennek az 1704. évi szebeni nyomtatványnak a szövegtípusával egyezik meg. A rendelet verzóján, az aláírások szedéséhez használt kurzív a már említett 1704. évi kiadvány címlapján, az utolsó előtti három

23. Jelzetük: Országos Széchényi Könyvtár, RMK. II. 2098a és RMK. II. 2098b.

24. KÖBLÖS Zoltán: *Adalékok a Régi magyar könyvtárhoz*. Ötödik közlemény. = *Erdélyi Múzeum*, 1908. 187. l. 95. sz.

25. AKANTISZ Viktor: *Dr. Todoreszku Gyula és neje Horváth Aranka Régi magyar könyvtára*. Bp. 1922. 50. l.

26. SZABÓ II. 1598 A₂ verzó.

27. POIRET, Petrus: *De vera methodo inveniendi . . . tractatus*. Ed. Andreas TEUTSCH. Cibinii, 1708. SZABÓ II. 2352. Az „A” füzet 7. levelén ugyanilyen stílusú C iniciálé van.

28. HAIMAN i. m. 78-79. l.

29. SZABÓ II. 1598 aa₁ rektó, azonos stílusú R iniciálé.

30. *Monimentum honoris in theatro doloris a gentilitiis crucis . . . ad moestos cineres . . . Stephani Apor . . . erectum a patribus Societatis Jesu Cibiniensibus*. Cibinii [1704]. Országos Széchényi Könyvtár, RMK. II. 2222a.

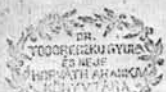
B.

SACRÆ ROMANORUM
IMPERATORIÆ, nec non Germani-
niæ Hungariæ Bohemiæque &c. &c. &c.
Regiæ Majestatis, Domini Dõini nostri
Clementissimi Decrèti, 12 m̃a Decemb.
1701. emanati Copia.

LEOPOLDUS DIVINA
favente Clementiâ Electus Ro-
manorum Imperator semper Augu-
stus &c.

Illustres, Spectabiles, ac Magnifici,
Generosi, Egrègii, Prudentes ac Circumpecti, Fideles, Di-
lecti. Memineritis proculdubio Clementissimæ Nostræ Resolutionis
sub 14ta Aprilis Anni 1698vi expeditæ, & 26 ta Augusti 1699. re-
petitæ, quâ serio decrevimus, ut Valachus Græci ritus, integra li-
bertas sit, uni ex quatuor in Transylvania receptis Religionibus se
uniendi, vel etiam in suo Religionis statu, quo nunc sunt, manen-
di, ita quidem, ut iisdem Privilegiis gaudeant, quibus illa Religio;
cui se dicti Valachi univerint, gaudet; Cum autem magna cum
displacencia intelligamus, quod contra præfatas Nostras Clementis-
simas Resolutiones, non solum agatur, verum etiam quidam sedi-
tionis & turbationis quietis publicæ amantes, spargere audeant, quod
Intentio Nostra esset, ut præfati Valachi, ad Unionem cum Religi-
one Catholica cogorentur; Proinde Vobis hæc constantem nostram
Cæsareo-Regiam Voluntatem, mentem & intentionem Clementis-
simè declarare volumus, quod dictis Valachis integra libertas sit, se
uni ex quatuor receptis in Transylvania Religionibus uniendi, aut
in suo moderato statu manendi, gaudeantque illis Privilegiis, qui-
bus Religio, cui se univerint, gaudet, aut ipsi Valachi in moderno
suo statu manentes, fruuntur, ita quidem, ut nemo sub pœna gra-
vis nostræ indignationis præsumat, suspèditos Valachos, in hac sua
libertate turbare, aut minimum gravare, imò contra facientes, ad
instan-

instantiam gravatorum, bono ordine factam, debite puniatur, & laesi congrua satisfactio ac Justitia fiat, Volumus enim, ut quilibet juxta Regium nostrum Diploma, vitam in Religione sua, quietè degere possit ac valeat. Vobis denud Clementissimè & serio demandantes, ut præfatam nostram Regiam Declarationem, per totam Provinciam sine minima mora, non solum publicari faciatis, verum etiam in observationem hujusce nostræ Clementissimæ Resolutionis, omne studium & diligentiam, uti Zelosos & fideles Consiliarios decet, impendatis. Cui etiam debitum morem gerere noveritis. Cæterum Vobis Gratiâ nostram Cæsareo-Regiam benignissime confirmamus. Datum in Civitate nostra Viennæ, die duodecima Decembris Anno Millesimo Septingentesimo primo, Regnorum nostrorum Romani Quadragesimo quarto, Hungarici Quadragesimo septimo, Bohemici verò Quadragesimo sexto.

LEOPOLDUS.

Julius-Fridericus Comes Bucellenti.

*Ad Mandatum Sacræ Cæsareæ
Regiæque Majestatis proprium:
Johann. Theodor. de Veissenberg.*

Titulus erat sequens.

*Illustribus, Spectabilibus & Magnificis, Generosis
Egregiis Prudentibus ac Circumspectis, Fide-
libus Nobis Dilectis N. Consiliariis nostris
Transylvaniæ.*

Cibinium.

1751

B.

PARIE DE IZNOAVE DE-
CRETUMULUI pre milósz,
Szvent Emperacziei ál Romlénilor, si
Czeri Nemczést, Ungurést, si Bohemést,
ii procs. ii procs. ii procs. Meriei Kre-
jész, Domnului, Domnului, Nofztru.
kare intij száo foszt dat afáre, la dois pre-
zeczse zí alui Dékembri, in Anul, 1701.

LEOPOLD, DIN MILE LUI DUM-
nezeu álész Imperat ál Romlén-
nilór, tott deuna szporitor si milósziv-
nik.

LUMINÁTZ, DESZTOINICS, MERICZ, PRÆCSINSZ.
Licz, Incelepz, si credincsós, miréni nostri jubicz; Aducsez
áminte, ferede indojála, de reszpunzul, éau de rendujále noáitre csá
miloáza, káre száo skriéz, si áo jesit lapátru prézeczse Zi álui April;
in Anul 1698. Káre reszpunz ál noátru milósz, si dupe ácséé in A-
nul 1699. lá doozecz si fáze Zi álui August, járe áse száo procsitit.
Princáro, táre ám poroncsit si ám renduit, pre kum Roménilor,
cséz in oblicsérul Grecsétik, fe sije szlobozije de plin, áimpreuná
si áuni pre szine, kú une din patru ledz; kárele szint luáte in leun-
tru in Czäre Ardeáului; Au de návór fe fe uniaéke, si fe fe impre-
une, fe remuje in rendujále ledzi tor, in káre szint si ákume, ádeke-
te in csézt kip, prekum ku káre ledze szévór uni, si szévór impreu-
ná Romeni, ku ácsée szlobozenie fe bukure si jei de kárele fe buku-
re ledze ácsée, ku káre szévór impreunáze; Járe noj ku máre nepla-
csére inczedezem, prekum, impotrive porancsilór csélór mi-
loáze, ny numái száo fekut, éke uni ke ácsée imperekieri, (Keroare
leplácsé ászezetuntal szóvarelór si bune impreunáre ámirénilor átur-
burá:) au kuzezát reszpi si veszte ka ácsée, prekum, gindul, si minte
noáitre csá Imperetábke ársi ácsáéte, kum noi pre Romeni, lá impre-
unáre, si ledze ketholicsáéke ám vre fe szilim si fe interim. Pintrácsée

voó

v66, si de iznoo, gindul, minte, si voje 4tetetoare noftre c4a Imperet4a-
ke ku milofitenie ve dem, 4nczeledze; Prekum Romenilor, 4e sije
dupe Vojelor, 4 4e uni, si 4 impreun4 pre4ine, ku un4 din p4-
tru l4dz k4re 4int, lu4te in leuntru 44ce, in Cz4re Arde4ului, si 4e b-
kure ku 4see 4lobozenije, de k4re 4e bukure ledze 4see, ku k4re
4e vor uni pre 4ine. 44re de vor vre 4e remuje in rendul si oblic4erul l4r
cseft de 4kum, 44re jeft 4lobod, si inke intracseft4 kip, pre kum, nime
pre Romeni, (4upt ped44e si cs4rte forte t4re menii no4ftre: intr4cs4z-
te 4lobozie 4lor, 4 ope4i, si 4 4uper4, 4enu kut4ze, si 4e esercse, k4o4re
csin4 imp4triv4 4cseft4r v4 facse, dupe plin44rile si felele 4uper4zil4r,
fekute ku rind bun, greficzi dupe 44ptele l4r 4e 4e dz4idecse si 4e bintetu-
j44ke, si 4uper4zil4r kum 4e kuvine direpte de plin 4e 4e f4ke. Vo-
jim 44eke, pre kum jeft in diplo4me no4ftre Krij44ke, kum csines cs4-
nes vij4cse si tr4jul luj in ledze 444, ku oh4dine 4e trej44ke si 4e tr4ge.

V66 de izn44 milofiteneft si forte t4re poroncind, prekum, 44
cs4ft4 r4nduj4la si Skrit4o4re no4ftre krej44ke, prin tot czintul Ardie-
lului, fere de nisce ozeb4ve nu num4 d4cz de ftire, cse poroncisz si for-
te t4re, pre kum, de 4cseft re4pun4 4noftu forte mil44, ku to4te vo-
4ncze, t4cz 4e 44kulte kum 4e kade la kredines44 4f4tnies 4j noftri
4e ikprevicz,

Alte, Gr4tczije no4ftre csa krej44ke si imperet44k4 v66, milofiteneft
interim. Szkrif44v in or4ful noftu, B4cs, l4 d444prezcse Zi, 4lui De-
kembri, in 4nul 1701. Czerilor noftri Romleneft, p4truz4cs si p4-
tru, Ungur4st, P4truz4cs si 44pte, Bohemeft, P4truz4cs si f4ke.

LEOPOLD.

Julius Fridericus Gr4f Buccellini.

*Pro porunk4 Im44czim4t
Imperet4st si krej4st inf4se.
Juon. Theodor. d4la Veif4emberg.*

Titulusul, j4r4 4cseft4.

*Lumind4zil4r, Def44dinif4l4r, Meric4zil4r, Precisn4ft4-
zil4r, Inezelep4zil4r si Credinc4osil4r Noftri jubic4,
N. Sz444tnic4zil4r din Cz4r4 Arde4ului.*

sorban ismerhető fel. Végül ugyancsak a rendelet verzóján, a LEOPOLDUS név verzálisai is megvoltak BARTH János szebeni nyomdász készletében.³¹

A betűtípusok tanúsága szerint tehát I. LIPÓT császár 1701. évi rendeletének latin és román nyelvű kiadása nem Kolozsvárott, hanem Szebenben nyomtatódott, bizonyára közvetlen kibocsátása, azaz 1701. december 22-e után. Nyomdászuk, BARTH János igyekezett a fontos császári rendeletet méltó tipográfiai köntösben közreadni. Mivel a szöveg úgysem fért volna el egy oldalra, a levél külső szélén szokatlanul széles margót hagyott s a rekto oldalon három jól elkülönített, gondosan szedett szövegtömböt alakított ki. E szép kiállítású szebeni nyomtatványok ugyanarra a sorsra jutottak, mint általában a gyakorlati célt szolgáló egylevelek. Bármily nagy érdeklődéssel fogadták is őket, aktualitásuk elvesztése után a hasonló jelentőségű rendeleteket is csak levéltárakban, könyvtárakban őrizték meg. LIPÓT császár latin és román nyelven közreadott rendeletéből csupán néhány példány ismert hazai és romániai gyűjteményekben.

Unbekannte und bisher unbestimmte Hermannstädter Drucke

E. SOLTÉSZ

Von den Ungarn betreffenden bzw. von ungarischen Verfassern stammenden zahlreichen Raritäten der Universitätsbibliothek, Helsinki, besprechen wir bei dieser Gelegenheit zwei bisher unbekannte Kleindrucke. Beide erschienen in dem Karpathenbecken und berichten über Kriegsereignisse in der Zeit des Habsburger Königs, LEOPOLD I. In den ungarischen Bibliotheken und in den alten Büchersammlungen der Nachbarländer dürfte von diesen Drucken seit langem kein Exemplar vorhanden gewesen sein, da sie weder in der Bibliographie *Alte ungarische Bibliothek* (Budapest, 1879—1896) von Károly SZABÓ, noch in der späteren Literatur erwähnt werden.

Der erste Kleindruck berichtet über den Sieg der Türken bei Lugos in Siebenbürgen (21. Sept. 1695). Über diese Schlacht sind in der Literatur noch zwei andere Drucke registriert: 1. Auf Grund des Katalogs der ehemaligen Cornides-Bibliothek erwähnt SZABÓ (SZABÓ II. 1828.) einen Klausenburger Druck aus dem Jahre 1696, von dem er aber kein Exemplar gesehen hatte. 2. Ende 1695 erschien in Kronstadt eine deutsche Flugschrift über die Schlacht bei Lugos, die laut Kolophon ein Nachdruck war. SZABÓ hatte von diesem Druck keine Kenntnis, obzwar in Siebenbürgen ein Exemplar dieses Werkes vorhanden war. Es wurden also über die Schlacht bei Lugos kurz nach dem Ereignis wenigstens drei Flugschriften veröffentlicht. Auf merkwürdige Weise ist von diesen Drucken in Ungarn kein einziges Exemplar zu finden. Es stellt sich also die Frage, ob diese zeitgenössischen Berichte nicht absichtlich — kurz nach ihrem Erscheinen — vernichtet worden waren, da sie über den kaiserlichen Feldzug in Ungarn ungünstige Angaben enthielten? Die von verschiedenen Generalen beschleunigte Unterstützung des kaiserlichen Feldmarschalls, Friedrich VETERANI, wurde nämlich durch Gegenmaßnahmen verzögert. VETERANI selbst und auch seine Truppen zeigten sich auch bei dieser Gelegenheit als ausgezeichnete und tapfere Soldaten; gegen die große türkische Übermacht konnten sie sich aber nicht lange verteidigen. Die Schlacht endete mit einer schweren Niederlage der kaiserlichen Truppen, wobei auch Marschall VETERANI ums Leben kam.

Laut Impressum wurde der in Helsinki vorhandene Kleindruck in Hermannstadt von Johann LÖWEN, in dem Jahre 1695 herausgegeben. Da bisher kein Hermannstädter Drucker diesen Namens bekannt war, schien es uns zweckmäßig, auch durch Typenvergleich zu beweisen, daß dieser zeitgenössische Bericht über die Schlacht bei Lugos mit keinen fiktiven Impressumangaben veröffentlicht wurde.

31. SZABÓ II. 2238 címlap verzón az első sorban.

2. Das zweite Ungarn betreffende Unikum der Universitätsbibliothek, Helsinki ist das „Respective“ des kaiserlichen Feldmarschalls, Johann Ludwig RABUTIN DE Bussy (1642—1717). Der ohne Impressum veröffentlichte Einblattdruck wurde in der Hermannstädter Druckerei, vermutlich zwischen 1696—1706 hergestellt.

3—4. Im Laufe der Typenbestimmung der erwähnten Kleindrucke konnten wir feststellen, daß noch zwei weitere — bisher unbestimmte — Einblattdrucke aus Hermannstadt stammen. Diese Drucke der Nationalbibliothek Széchényi (mit der Signatur RMK. II. 2098a und RMK. II. 2098b) geben die kaiserliche Verordnung über die freie Ausübung der Religion für die Rumänen in Siebenbürgen bekannt. Diese „Ordinatio ecclesiastica“ des Kaisers LEOPOLD I. hatte zwei — eine lateinische und eine rumänische — Ausgaben. Beide erschienen ohne Impressum. Demzufolge sind sie in der Literatur entweder ohne Erscheinungsangaben oder mit dem vermuteten Druckort (Klausenburg?) erwähnt. Die Initialen und Typen dieser Einblattdrucke stammen aber nicht aus Klausenburg, sondern stimmen mit dem Typenmaterial der Hermannstädter Druckerei überein. Beide sehr seltene Einblattdrucke wurden also — kurz nach dem Erlaß der kaiserlichen Verordnung, d. h. nach 22. XII. 1701. — in Hermannstadt hergestellt.

